2. *Gerasimenko S. S.* Statistika rinkiv / S. S. Gerasimenko, V. I. Karpov, N.O. Parfenceva. — K.: DP «Informacijno-ana-litichne agenstvo», 2010. — 863 s.
3. *Goncharenko M.F.* Metodi ta modeli ocinki ta prognozuvannja potreb ekonomiki u vipusknikah VNZ / M.F. Goncharenko // Problemi ekonomiki — 2013 — №1. — S. 368–375.
4. Metodichni rekomendacії shhodo viznachennja vidpovidnosti obsjagiv ta profesijno-kvalifikacijnoї strukturi pidgotovki kadriv u navchal'nih zakladah vidpovidno do potreb regional'nogo rinku praci. — Lugans'k: Vidavnictvo DU NDI STV, 2010. — 37 s.
5. *Parf'onova L. G.* Prognozuvannja neobhidnoї chisel'nosti fahivciv z vishhoju osvitoju / L. G. Parf'onova [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: http://intkonf.org/parfonova-l-g-prognozuvannya-neobhidnoyi-chiselnosti-fahivtsiv-z-vischoyu-osvitoyu
6. *Stebljuk N. F.* Pidhodi shhodo viznachennja perspektivnoї potrebi u fahivcjah z vishhoju osvitoju / N. F. Stebljuk // Ekonomichnij visnik Donbasu — 2010. — № 1(19). — S. 30–34.
7. *Kohno P.* Rabotu nad metodikoj prognozirovanija potrebnosti v kadrah nado prodolzhat' / P. Kohno, T. Podkolzina // Chelovek i trud. — 2009. — N 9. — S. 48–50
8. Oficijnij sajt Derzhavnoї sluzhbi statistiki Ukraїni– Rezhim dostupa: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm

УДК 316.344.23-058.34.(477):316.723

А.Б. Фляшнікова
к.соц.н., доц. кафедри соціології
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ СУБКУЛЬТУРИ БІДНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

A.B. Fliashnikova
Candidate of Sociological Sciences,
associate professor at the
Department of sociology of Kyiv
National Economic University named after Vadym Hetman

FEATURES OF SUBCULTURE THE POOR LAYERS OF POPULATION OF MODERN UKRAINE

Анотація. У статті висвітлено причини поширення в сучасному українському суспільстві такого негативного соціального явища, як бідність. Розглянуто соціально-економічна та морально-психологічна складові бідності, що впливають на формування у бідних особливої субкультури як культури способу та стилю життя, відмінних від загальноприйнятих у суспільстві. Розкрито характерні ознаки, притаманні субкультурі бідних. Наведено основні психологічні характеристики особистості, що живе в бідності. Здійснено аналіз особливостей субкультури бідних верств населення в реаліях сучасної України. Розкрито чинники, що сприяють поширенню субкультури бідних. Запропоновано шляхи подолання субкультури бідних і бідності загалом.

Abstract. The subject of the study is features of subculture the poor layers of population of modern Ukraine. Formation of the subculture is of importance today since the state of

© Фляшнікова А. Б., 2016

poverty entails social and psychological alienation of the poor. Under the circumstances the culture leads to destabilization of public life. The study examines different aspects of the culture i.e. its characteristic features, basic psychological characteristics of those living in poverty, factors contributing to the spread of the subculture etc. The purpose of the study is to analyze the characteristics of the subculture of the impoverished population in our realities. Recently there has been transformation of attitudes to the impoverished from the tolerant state care to the westernized type with the poor isolated and viewed as deviants, idlers etc. The study reveals typological features inherent to the poor (economic and social dependence, alienation, lack of confidence and life plans, deviant behaviour, drug addiction, family and social conflicts). The factors affecting the spread of the subculture in terms of personal responsibility (lack of initiative, low morale, lack of personal responsibility) and social responsibility (inefficient distribution of welfare) are laid out. The way to overcome poverty is viewed as individual efforts of the poor to rely on themselves coupled with limited state aid and social support.

Ключові слова: українське суспільство, поляризація суспільства, бідність, бідні верстви населення, субкультура бідних, спосіб життя, депривація, соціальна ексклюзія.

Keywords: Ukrainian society, polarization of society, poverty, the impoverished population, subculture of the poor, way of living, life style, deprivation, social exclusion.

Вступ. Наслідком соціальної та економічної кризи сучасного українського суспільства стало поширення такого негативного соціального явища, як бідність, яка стала фактором поляризації суспільства, його поділу на багатих і бідних зі значним зменшенням середнього прошарку. Така поляризація українського суспільства із прогресуючим звуженням соціальних і матеріальних можливостей для найбільш депривованих верств населення призводить до того, що бідність породжує певний стиль життя та певну субкультуру. Формування субкультури бідних є досить актуальною проблемою для дослідження, оскільки відбувається соціально-психологічне відчуження людини від суспільства, від результатів праці, а також суттєве обмеження використання основних життєвих благ і формування таких умов, за яких субкультура бідних стає фактором дестабілізації суспільного життя.

Проблемам різних аспектів прояву бідності, в тому числі і дослідженню соціальних субкультур (багатих і бідних), були присвячені праці як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Так, наприклад, із зарубіжних учених можна виділити О. Льюїса (соціокультурний вимір субкультури бідних), Д. Марсленда (чинники поширення субкультури бідних), У. Хегстіома (опис особистості бідних) та ін. Серед російських учених можна згадати Н. Давидову, Н. Сєдову(соціальний феномен бідності), Б. Біляєву (прояв субкультури бідних), Л. Чинякову (характерні ознаки бідності), І. Андрєєву, О. Дейнеку (бідність як стиль життя).

Проблемами бідності та соціальних субкультур в українському соціумі займалися сучасні вітчизняні вчені: Е. Лібанова, Г. Чепурко, Л. Черенько (тенденції та особливості прояву бідності в Україні), О. Радзієвський (соціальні субкультури в українському суспільстві), Г. Філь (специфіка культури і субкультури бідних), І. Сидорчук (феномен бідних у соціальній ексклюзії), В. Саріогло, О. Сергієнко (психологічні аспекти бідності в Україні), Ю. Швалб, Т. Петровська (психологічні критерії визначення стилю життя бідних) та ін.

Постановка задачі. Метою даного дослідження є аналіз особливостей субкультури бідних верств населення в реаліях сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Для соціально-економічного розвитку України небезпечним соціально-психологічним явищем є суб'єктивне відчуття бідності, що веде до формування специфічної самоконцепції особистості, особливих соціальних очікувань і виникнення такого соціально небезпечного явища, як «соціальна ексклюзія», для якого характерне штучне створення депривованої соціальної верстви бідних з притаманною їм субкультурою. З соціально-економічної точки зору до категорії бідних зараховують осіб, чий дохід нижчий за прожитковий мінімум, обумовлений законом. Але існує і морально-психологічна складова бідності, коли людина позбавлена доступу до культурних цінностей, знаходиться на нижчому щаблі соціальних сходів, почуває себе приниженою й ображеною. Бідності як морально-психологічному явищу притаманне нерозвинутість самих потреб, переважання матеріальних потреб над духовними і соціальними, порушення соціальних зв'язків. Це призводить до формування у бідних особливого соціального світу і особливої субкультури як культури способу та стилю життя, відмінних від загальноприйнятих у суспільстві.

Стосовно способу життя бідних верств суспільства професор Ілінойського університету О. Льюїс визначив такі основні гіпотези: спосіб життя бідних у різних країнах має спільні риси, виражені в підкреслено відмінних від загальноприйнятих моделях поведінки й установок; ці риси є особливою культурою або субкультурою, а не адаптацію до об'єктивних умов; ці риси частіше виявляються в стратифікованому, індивідуалізованому суспільстві. О. Льюїс вважав, що через обмежені можливості бідні виробляють стилі поведінки, цінності, переконання, передаючи їх у спадок і формують свою специфічну субкультуру. Автор об'єднав соціально-економічні і психологічні риси «культури бідності» у п'ять блоків:

1) відсутність або низький рівень участі в основних інститутах суспільства (профспілках, громадських організаціях, політичних партіях);

2) критичні установки щодо основних державницьких інститутів (міністерств, відомств, поліції), офіційних норм шлюбу, цинізм стосовно церкви тощо;

3) мінімальний рівень організованості поза рамками сім'ї;

4) різниця у загальноприйнятих взаємовідносинах статей;

5) домінування таких установок, як залежність, принижений стан, що пов'язано з низькою мотивацією до праці з характерною орієнтацією на сьогоднішній день, нездатність до планування [10].

Представляє інтерес опис особистісної індивідуальності бідних, запропонований У. Хегстіомом [9]. На його думку, інтереси бідних, як правило, обмежуються собою, родиною, своїм районом проживання. Найважливішими для них є навички, необхідні для виживання, ніж для соціального зростання. На жаль, бідні є апатичними, не здатними співпрацювати один з одним для вирішення своїх проблем. На думку дослідника, бідні не мають довгострокових життєвих планів. Для них характернее почуття нездатності впливати на події, а також відсутність упевненості в тому, що вони сам ізможуть змінити своє становище. Бідним людям притаманні егоїзм, заздрість до успішних лю-

дей, у них є відчуття того, що їх експлуатують. Тому бідні об'єднуються один з одним на основі підозрілості, несприйняття людей не з їхнього кола. Бідні не вірять оточуючому світу і вважають, що повинні від нього захищатися.

Взагалі, субкультура бідних є різновидом способу життя людей, що формує цінності відчуження від суспільства і його інтересів. У субкультурі бідних панує право сильного, а характерними ознаками є безініціативність, лінощі, низький рівень потреб і культурних запитів, делінквентні форми поведінки й асоціальний стиль життя. З цієї точки зору цікавим є підхід І. Сидорчук, яка виокремлює дві моделі субкультури бідних, а саме:

— аксіологічну, для якої характерна наявність окремої системи цінностей, а головними ознаками є дезорганізація, патологія, низький рівень участі в поширених соціальних інститутах;

— ситуаційну, яка є результатом змушеної ситуаційної поведінки бідних. Ця група бідних є структурною підспільнотою, що аналізується крізь призму адаптації, а відповідальність за неї покладається не тільки на самих бідних, але й на суспільство [4].

Узагальнення результатів наукових досліджень дозволило виявити особистісні характеристики бідних, а саме: тимчасова складова як орієнтація на поточні цілі, коли особистість не може відкласти менш цінну мету задля досягнення віддаленої, але важливішої; просторова складова, що пов'язана з існуванням зовнішнього локусу-контролю; енергетична складова, що виявляється у слабко вираженому прагненні до успіху та переважанні мотиву уникнення невдачі; інформаційна складова як прояв низької самооцінки, нерозвиненого почуття власної гідності і впевненості в собі, низького рівня домагань [5; 8].

Отже, нездатність або небажання приймати рішення, перекладання відповідальності на інших, зовнішній тип локусу-контролю, відчуття фатальності того, що відбувається, сприйняття себе пасивним об'єктом економічних відносин породжує певне ставлення до життя та певний стиль життя.

Досліджуючи ставлення бідних до життя, К. Муздибаєв прийшов до висновку що, бідні здебільшого перебувають у депресивному стані, незадоволені усіма аспектами свого життя, вважають себе нещасними, не потрібними суспільству, постійно відчувають втому та пригнічення. У такій ситуації індивідуалізувати причини бідності, покласти відповідальність за неї на самих бідних, немає сенсу. Вчений констатує, що бідні верстви населення не володіють ні особистісними, ні соціальними, ні матеріальними ресурсами для подолання бідності. Продуктивні соціальні навички, позитивно орієнтований тип особистості формуються тільки в умовах соціального порядку та відродженої економіки, які забезпечують мотивацію творення й досягнення [3].

Що стосується сучасного українського суспільства, можна зазначити, що відбувається зміна субкультури бідних від традиційного типу з толерантним ставленням до них держави і суспільства до західного типу, для якого характерна соціальна ізоляція бідних як нероб, ледарів тощо.

Науковці, які проводили моніторингові дослідження щодо оцінювання бідності в Україні, відзначають, що серед населення, яке зазнало впливу екстре-

мальних факторів, відбувається масове відчуження від трудового процесу і, як результат, втрата мотивації до ефективної праці; населення, яке довго проживає в екстремальних умовах, характеризується втратою соціального оптимізму, неспроможністю адаптуватися до нових умов праці та форм господарювання [1; 6].

Великі економічні та соціальні втрати, від яких потерпають бідні верстви населення, зумовили формування в них специфічної ціннісно-нормативної системи. Насамперед, субкультурі бідних властиві утриманські та патерналістські настрої. Серед представників бідних верств населення тільки 54,3 % прагнули добробуту за рахунок власної праці, і лиш 37,8 % були впевнені в собі та в своїх силах, розраховували на себе, а не на соціальну допомогу з боку держави [2]. Мало того, на їхню думку, саме держава має забезпечувати всім громадянам хай не дуже високий, але пристойний рівень життя (46 %), люди мають бути рівними в матеріальному плані, не повинно бути багатих і бідних (43,7 %) [7].

Економічне відчуження бідних прошарків населення породжує і інші форми відчуження. Так, у ситуації духовного відчуження індивід або группа зневірюється у власних силах і потенціалі, втрачає внутрішню свободу та здатність до саморозвитку. Тільки 83,9 % бідних зазначили, що володіють такими рисами, як самоповага та почуття власної гідності. А 54 % вважали, що представники влади ставляться до них як до людей другого сорту. Усвідомлення безвихідності власного буття зумовлює різноманітні форми соціальної пасивності. Якщо серед представників середнього классу прагнення до професійної самореалізації, неперервної самоосвіти, самовдосконалення, підвищення кваліфікації мали 80,5 % опитаних, то серед бідних таких було 19,5 % [2; 7].

Отже, в умовах бідності формуються особливий спосіб життя і система цінностей, що виявляються в наявності у бідних таких властивостей, як замкненість і свідомий ізоляціонізм. Існують типологічні риси, притаманні бідним, а саме: економічна і соціальна залежність; відчуженість і політична пасивність; відсутність життєвих планів та впевненості в собі; наявність девіантної поведінки: наркоманія, алкоголізм, проституція; підвищена конфліктність у середині сім'ї та в суспільстві загалом. У бідних прошарків населення дуже малі або зовсім відсутні можливості для соціальної мобільності. Вони не можуть адаптуватися, перебороти важке матеріальне становище. Повсякденне життя бідних відрізняється від усіх інших верств суспільства, перш за все, характером харчування, якістю житла, доступністю придбання та якістю одягу і взуття, рівнем медичного обслуговування. І саме неможливість задоволення потреб у їжі та предметах першої необхідності є вагомим чинником, що сприяє формуванню особливого способу життя та субкультури бідних.

Взагалі, чинниками, що сприяють поширенню субкультури бідних, можна вважати кризу особистої та соціальної відповідальності. З одного боку, особиста безініціативність, безвідповідальність, невпевненість у собі, моральна спустошеність стають причиною зниження якості життя та поширення бідності. З іншого боку, відповідальність за бідних несе суспільство, держава через недоліки в системі перерозподілу (соціального забезпечення). Але при цьому, допомога держави повинна бути обмеженою, а бідні мають покладатися (що особливо

актуально в сучасній Україні) на власні сили, а не переносити всю відповідальність за вирішення власних проблем на державу і суспільство. Це стане шляхом до подолання субкультури бідних і бідності загалом.

Висновки з проведеного дослідження. Враховуючи сказане, можна зробити висновок, що бідність є соціальною патологією і передбачає існування певних людей за умов, коли їхні доходи стають нижчими за прожитковий мінімум, коли люди втрачають мотивацію до покращення свого рівня життя. Визначальним є той факт, що бідні верстви населення не можуть дозволити собі мати те, що має основна маса громадян, і саме тому вони перебувають у соціальному стані виключеності (ексклюзії) із суспільного стилю і способу життя, що є основою для формування в них особливої субкультури. Субкультура бідних є різновидом способу життя людей, що формує цінності відчуження від суспільства і його інтересів. Це веде до соціального напруження і формування прошарку суспільства з антисоціальною поведінкою, наркотизацією населення, спалахами інфекційних захворювань, що загрожує соціальною і політичною дестабілізацією суспільства.

Література

1. *Лібанова Е.М.* Бідність населення України: методология, методика та практика аналізу : монографія / Е. М. Лібанова. — К. : КНЕУ, 2008. — 330 с.

2.*Міщенко М.* Середній клас: самовизначення в соціальній структурі суспільства / М. Міщенко // Національна безпека і оборона. — 2008. — № 7. — С. 5–13.

3.*Муздыбаев К.* Переживание бедности как социальной неудачи: атрибуция ответственности, стратегии совладания и индикаторы депривации / К. Муздыбаев // Социологический журнал. — 2001. — № 1. — С. 5–32.

4.*Сидорчук І. Б.* Субкультура бідності в суспільстві, що трансформується / І. Б. Сидорчук // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. — Серія: Географія. — 2011. — Т. 24 (63), № 1. — С. 230–238.

5.*Філь Г. В.* Специфіка культури і субкультури бідних / Г.В. Філь // Вісник: Соціологія та профспілковий рух. — 2009. — № 5. — С. 25–31. 18.

6.*Черенько Л.* Бідність в Україні: нові тенденції та особливості прояву / Л. Черенько // Праця і зарплата. — 2007. — № 28. — С. 4–15.

7.*Шангіна Л.* Громадянська активність українського середнього класу / Л. Шангіна // Національна безпека і оборона. — 2008. — №7. — С. 30-45.

8. *Швалб Ю.* Психологічні критерії визначення стилю життя / Юрій Швалб // Соціальна психологія. — 2003. — № 2. — С. 14–20.

9. *Hegstyom W.* Social-psychological Dimensions of Poverty / W. Hegstyom. — N-Y. : Ass. Univ.-press, 2008. — 674 p.

10. *Lewis O.* A Study of Slum Culture / O. Lewis. — N.-Y. : Random House, 1968. — 240 p.

Reference

1. *Libanova E.M.* Bidnist' naselennja Ukraïni: metodologija, metodika ta praktika analizu: monografija / E. M. Libanova. — K. : KNEU, 2008. — 330 s.

2. *Mishhenko M.* Serednij klas: samoviznachennja v social'nij strukturi suspil'stva / M. Mishhenko // Nacional'na bezpeka i oborona. — 2008. — №7. — S.5-13.

3. *Muzdybaev K.* Perezhivanie bednosti kak social'noj neudachi: atribucija otvetstvennosti,strategii sovladanija i indikatory deprivacii / K. Muzdybaev // Sociologicheskij zhurnal. — 2001. — № 1. — S. 5–32.

4. *Sidorchuk I. B.* Subkul'tura bidnosti v suspil'stvi, shho transformuєt'sja / I. B. Sidorchuk // Vcheni zapiski Tavrijs'kogo nacional'nogo universitetu im. V. I. Vernads'kogo. — Serija: Geografija. — 2011. — T. 24 (63), № 1. — S. 230–238.

5. *Fil' G. V.* Specifika kul'turi i subkul'turi bidnih / G.V. Fil' // Visnik: Sociologija ta profspilkovij ruh. — 2009. — №5. — S. 25–31. 18.

6. *Cheren'ko L.* Bidnist' v Ukraïni: novi tendenciї ta osoblivosti projavu / L. Cheren'ko // Pracja i zarplata. — 2007. — № 28. — S. 4–15.

7. *Shangina L.* Gromadjans'ka aktivnist' ukraïns'kogo seredn'ogo klasu / L. Shangina // Nacional'na bezpeka i oborona. — 2008. — № 7. — S. 30–45.

8. *Shvalb Ju.* Psihologichni kriteriї viznachennja stilju zhittja / Jurij Shvalb // Social'na psihologija. — 2003. — № 2. — S. 14–20.

9. *Hegstyom W.* Social-psychological Dimensions of Poverty / W. Hegstyom. — N-Y. : Ass. Univ.-press, 2008. — 674 p.

10. *Lewis O.* A Study of Slum Culture / O. Lewis. — N.-Y. : Random House, 1968. — 240